Netspar

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

EDITIE 23
HERFST
2017

NETSPAR MAGAZINE

Wet van behoud is sterk

Europa vraagt positieve houding

Zonder duidelijk doel kun je niet hervormen

Nederland moet meer open staan voor Europa

Thema: Europa en pensioenen

EDITIE 23
HERFST
2017

INHOUDSOPGAVE

Thema: Europa en pensioenen

Voorwoord:
Wat gaat Europa betekenen voor het Nederlandse pensioenstelsel? 3

Wet van behoud is sterk
Yves Stevens, hoogleraar Sociaal Recht aan de Universiteit van Leuven: 'Nederland weet de juiste mensen te beïnvloeden.' 4

Soms hebben we Brussel nodig
Gerard Riemen, Pensioenfederatie: 'Het is van belang hoe je reageert op de Europese plannen.' 6

Europa vraagt positieve houding
Maar, we moeten wel op ons quivive zijn, aldus DNB´er Olaf Sleijpen. ´Europa is er niet op uit om het Nederlandse stelsel te ondermijnen.' 8

EIOPA moet niet meer bevoegdheden krijgen
Egbert Bouwhuis, Verbond van Verzekeraars: 'We verwachten dat PEPP in de Nederlandse context niet veel zal veranderen.' 11

Zonder duidelijk doel kun je niet hervormen
Stephan Lundbergh, Cardano: 'Standhouden in slechte tijden is de ultieme test voor sociale voorzieningen.' 12

Nederland moet meer open staan voor Europa
Anouk Bollen (MU): 'Bij nieuwe regels moet standaard worden gekeken naar de effecten voor de vele grenswerkers.' 15

Studentprofiel: Gülin Öylü 18

Papers en projecten 20

WAT GAAT EUROPA BETEKENEN VOOR DE NEDERLANDSE PENSIOENSECTOR?

Op het terrein van pensioen vinden momenteel ontzettend veel ontwikkelingen in Europa plaats. In toenemende mate rijst dan ook de vraag wat de groeiende invloed van Europa gaat betekenen voor de Nederlandse pensioensector. Zo komt er nieuwe wet- en regelgeving op het gebied van beleggingen, informatievoorziening en transparantie op ons af. Er worden nieuwe, grensoverschrijdende pensioenproducten ontwikkeld en steeds meer mensen wonen en werken (voor korte of langere tijd) over de grens. De brexit zorgt voor een verschuiving in het politieke krachtenveld omdat een invloedrijk land dat ook een kapitaalgedekt pensioenstelsel heeft, binnenkort niet langer aan tafel zal zitten. Al deze ontwikkelingen brengen kansen en uitdagingen met zich mee voor de pensioensector. Netspar-partners geven dan ook het signaal belang te hechten aan kennisontwikkeling op het gebied van de Europese beleidsdiscussie. Een inventarisatie, gedaan onder de leden van de Partner Research council, levert een concreet beeld op van de aandachtspunten voor Netspar.

De ontwikkeling van nieuwe pensioenproducten in de derde pijler bijvoorbeeld. De eerste versies van de regelgeving gingen volledig voorbij aan het levenslange karakter van pensioen dat voor Nederland wezenlijk is. Uiteraard ziet Netspar het als onderdeel van haar missie om onze kennis van bijvoorbeeld verbeterde premieregelingen en het omgaan met langlevenrisico in te zetten voor het optimaal inrichten van deze Pan European Pension Products (PEPP's) en te bevorderen dat ze aansluiten op de Nederlandse voorkeuren en instituties. Het verhogen van de kwaliteit van DC regelingen in de tweede pijler binnen de EU, internationale waarde-overdracht, transparantie, de rol van pensioenfondsen bij het stimuleren van de economie en duurzaam beleggen zijn andere voorbeelden. Onderwerpen waar we met de kennis en werkwijze van Netspar van grote toegevoegde waarde kunnen zijn.

De eerste inventarisatie is op het moment van schrijven van dit voorwoord uitgewerkt tot een concreet, beknopt voorstel voor de PRC, ten behoeve van het nieuwe Netspar Werkprogramma 2019-2023. In het voorjaar van 2018 zal een volledig uitgewerkt nieuw Werkprogramma aan de partners van Netspar worden voorgelegd met het verzoek hun commitment aan Netspar te vernieuwen. In dit Magazine belichten we vast een aantal dossiers uit Europa en kijken we naar de basis; de rol en invloed van Europa, de regelgeving, marktontwikkelingen, nieuwe producten en de (letterlijke) bewegingen van het individu over de Europese grenzen heen. En natuurlijk zouden we Netspar niet zijn als we niet ook kijken wat we kunnen leren van Europa. Ik wens u veel leesplezier.

Theo Nijman,
Wetenschappelijk directeur Netspar

Yves Stevens

Yves Stevens

‘DE WET VAN BEHOUD IS STERK’

Het is Nederland gelukt een aantal nieuwe Europese regels tegen te houden of af te zwakken. Yves Stevens, hoogleraar Sociaal Recht aan de Universiteit van Leuven, heeft het met bewondering gadegeslagen. ‘Het is hard werken om te bereiken dat er niets verandert.’

Yves Stevens, die al tientallen jaren het Europese sociale stelsel bestudeert, verbaast zich niet over de afwerende reactie op regels van de Europese Commissie of toezichthouder EIOPA. ‘Dat is de wet van behoud. Zodra er regels van buitenaf komen, zie je dat als een bedreiging voor de status quo.’

De weerstand van de Nederlandse pensioensector en politici tegen Brussel kan Stevens zich voorstellen. ‘Nederland heeft een omvangrijke tweede pijler. Logisch dat je dan zo min mogelijk inmenging wilt.’
Volgens Stevens is de Nederlandse pensioenlobby tot nu toe effectief geweest. ‘Het is gelukt de toepassing van verzekeringsnorm Solvency II op pensioenfondsen af te wenden. Ook de zogeheten holistic balance sheet uit de koker van EIOPA is op de lange baan geschoven. ‘Nederland is heer en meester in dat spel. Ze weten de juiste mensen te beïnvloeden. Ik heb er met genoegen naar gekeken. Een lobbyist moet hard werken om te bereiken dat er niets verandert. De buitenwacht denkt wellicht dat je niets doet, maar het tegenovergestelde is waar.’

Stevens waarschuwt wel dat Nederland niet tevreden achterover kan leunen. ‘Sommigen beweren dat Solvency II en de holistische balans dood en begraven zijn. Dat is niet waar concludeer ik uit gesprekken met betrokkenen. Solvency II en de holistische balans zullen – wellicht in gewijzigde vorm – terugkeren op de agenda.’
Sommigen zien de PEPP, de regels voor een gestandaardiseerd pan-Europees derde pijlerproduct, eveneens als een bedreiging. ‘In eerste instantie heeft die PEPP weinig betekenis voor Nederland omdat er al derde pijlerproducten zijn. Als je wantrouwig bent, kun je de PEPP zien als een paard van Troje. Alle pensioenuitvoerders mogen een PEPP aanbieden en de PEPP-uitvoerder zal hoogstwaarschijnlijk vallen onder Solvency II. Daar kun je de conclusie uit trekken dat alle pensioenuitvoerders onder dat regime gaan vallen. Ik geloof evenwel niet dat er een verborgen agenda is achter de invoering van de PEPP.’

Toenadering

Vooralsnog trekt Nederland samen op met Engeland, omdat de Britten een vergelijkbaar stelsel hebben en evenmin zaten te wachten op al te veel Europese bemoeienis. ‘Nederland anticipeert al op de brexit’, zegt Stevens. ‘De Nederlanders zoeken toenadering tot de Duitsers, Fransen en Finnen.’

De zoektocht naar bondgenoten is nodig omdat het Nederlandse stelsel op veel punten afwijkt van de stelsels in andere EU-lidstaten. ‘Het Nederlandse stelsel is atypisch. Neem bijvoorbeeld België. Wij hebben gans andere uitgangspunten. Een Nederlander ziet zijn tweede pijlerpensioen als een onderdeel van zijn sociale bescherming. Voor een Belg is zijn aanvullend pensioen een kapitaal, loon dat hij in de loop der jaren heeft opgespaard. Dat geld wil hij een één keer hebben en dat kan hij in één keer uitgeven aan een appartementje of een auto. Aanvullende pensioenen worden gevoelsmatig heel anders benaderd.’

Gevolg van dit verschil is dat Belgen laconieker reageren op Europese regelzucht. ‘Zolang ze niet opeens extra belasting hoeven te betalen over hun gespaarde loon tonen ze weinig interesse. In Nederland is dat anders, omdat regels kunnen ingrijpen op het oudedagsinkomen.’

Het Nederlandse stelsel is gebouwd op een stevige eerste pijler. ‘De Nederlandse AOW zit goed in elkaar. Het doel, voorkomen van armoede op de oude dag, is behaald. Andere landen kijken met interesse naar de Nederlandse aanpak.’ De meeste mensen ontvangen bovenop de AOW een levenslange uitkering van een pensioenfonds.
Volgens Stevens worstelt Nederland wel met een probleem. ‘De groep werkenden die geen aanvullend pensioen opbouwt, groeit omdat het aantal zzp’ers

Scientific Council kijkt vooruit

Yves Stevens is lid van de Scientific Council die Netspar adviseert. De Scientific Council, onder voorzitterschap van Monika Bütler van de University of St. Gallen, telt veertien leden van buitenlandse universiteiten. Het adviesorgaan heeft twee taken: de beoordeling van onderzoeksaanvragen en het agenderen van belangwekkende onderwerpen voor toekomstig onderzoek. ‘Bij de selectie van onderzoeksprojecten letten we onder meer op haalbaarheid, de methodologie, de relevantie van het voorgestelde project, de ervaring van de onderzoekers en het multidisciplinaire karakter. We kijken ook of het onderzoek plaatsvindt in een onderzoeksgerichte omgeving.’

Geregeld presenteert de Scientific Council een lijst met onderwerpen die in de toekomst gaan spelen. ‘Wij zien onderwerpen die wij aandragen regelmatig terug op de onderzoeksagenda van Netspar’, zegt Stevens.
Voor de komende periode noemt Stevens als onderwerpen: de groeiende groep zzp’ers zonder aanvullend pensioen en de terugkeer van het concept holistische balans. Stevens verwacht verder dat het debat over vergrijzing scherper gevoerd zal worden. ‘Vergrijzing is immers niet langer een toekomstig fenomeen, maar hier en nu zichtbaar.’

toeneemt. Die bouwen geen verplicht pensioen op. Die groep neemt in Nederland sneller toe dan in andere landen. Een oorzaak is dat online kopen in Nederland veel meer is ingeburgerd. Daardoor verdwijnen gewone banen en komen daar zzp'ers zoals deeltijdbezorgers voor in de plaats.'
Stevens ziet het binnenboord houden van deze groeiende groep werkenden als een grote uitdaging. 'Ik verwacht niet dat er meer vaste banen komen. Een oorzaak is de doorbetaling bij ziekte. Dat is een groot risico voor kleine ondernemingen. Die zijn huiverig mensen in vaste dienst te nemen.'
Nederland zal dit probleem zelf moeten aanpakken. 'Europa gaat niet over sociaal recht. Dat is een nationale aangelegenheid. Europa heeft wel invloed op financieel-economische zaken in het kader van het vrije verkeer van mensen, goederen en diensten.'

Implosie

In een aantal landen vindt volgens Stevens een stille implosie plaats van het driepijlermodel. De tweede pijler verliest in die landen aan belang ten koste van de eerste en de derde pijler. 'Polen is het meest extreme voorbeeld. Daar is de hele tweede pijler verdeeld over de andere pijlers. Een kwart is toegevoegd aan de eerste pijler. De rest is naar persoonlijke rekeningen gegaan die vallen onder de derde pijler.'

'Dat is een cross pillar reform. Dat gaan we vaker meemaken in Europa', voorspelt Stevens. 'Maatregelen hebben dan impact op het samenspel van de drie pijlers. Zo kan een overheid bijvoorbeeld een tweede pijler kleiner maken ten gunste van de derde pijler.'

De hoogleraar heeft niet die indruk dat het Nederlandse pijlersysteem eveneens zal imploderen. 'Daarvoor is het te diep geworteld in de samenleving. Bovendien is de tweede pijler zo stevig dat je die niet zomaar opzij kunt zetten.'

Stevens voorziet op de korte termijn sowieso weinig ingrijpende veranderingen in Nederland. 'Er wordt al jaren gebabbeld over een nieuw stelsel, maar er verandert weinig. Neem de mogelijkheid een deel van je pensioen ineens op te nemen. Dat kan bijna overal in Europa. Dat onderwerp staat in Nederland al heel lang op de agenda, maar ik zie weinig concrete voorstellen.'

Gerard Riemen, directeur Pensioenfederatie:

'SOMS HEBBEN WE BRUSSEL NODIG'

Gerard Riemen

'We hebben absoluut niet de indruk dat de Europese Commissie erop uit is het Nederlandse stelsel aan te tasten. Dat is niet de intentie', aldus Gerard Riemen, directeur van de Pensioenfederatie.

Volgens Riemen is het belangrijk hoe je reageert op Europese plannen. 'Als je direct nee roept, ben je geen gesprekspartner meer. Wij zeggen: 'we snappen dat jullie dit of dat willen reguleren, maar we willen wijzen op enkele ongunstige gevolgen voor Nederlandse pensioenfondsen.' Een voorbeeld is EMIR met de regels voor central clearing van derivaten zoals swaps. Pensioenfondsen hoeven nog niet aan die regels te voldoen, maar we kunnen niet permanent een uitzondering blijven. Er is helaas geen simpele oplossing voor dit vraagstuk. De pensioensector en DNB werken al geruime tijd aan een oplossing.'
De Pensioenfederatie en de Europese Commissie hebben gedeelde zorgen, stelt Riemen. 'De Europese Commissie maakt zich zorgen over de toereikendheid van pensioenstelsels in de EU. Ook vindt de de EC dat Nederland zijn zaken redelijk goed op orde heeft.
Wij willen graag meedenken over oplossingen. Wij zijn ervan overtuigd dat bevordering van het tweede pijlerpensioen met een zekere vorm van verplichtstelling en collectieve risicodeling leidt tot een betere pensioenvoorziening in andere landen.'
'Overigens kijken we uit met de term verplicht. Die zullen we niet snel gebruiken, omdat die in veel landen leidt tot afwerende reacties. Van belang is dat veel werkenden meedoen. Dat kun je ook bereiken door auto-enrolment zoals in Engeland.'

Het Europese Parlement buigt zich de komende tijd over het voorstel voor de PEPP, een standaard voor pan-Europese pensioenproducten in de derde pijler. 'Voor Nederland is dit niet zo belangrijk, omdat we al lang dergelijke producten hebben. Het is heel goed mogelijk dat het voor andere landen een uitkomst is. Dat kunnen wij niet overzien. Wij letten erop dat de PEPP-regels de taakafbakening tussen pensioenfondsen en verzekeraars en de verplichtstelling niet raken. In het huidige voorstel staat dat pensioenfondsen een PEPP kunnen aanbieden. Dat kan een bedreiging zijn voor de taakafbakening, omdat pensioenfondsen zich dan begeven op het terrein van verzekeraars. Daar moet iets op worden gevonden. Pensioenfondsen hebben bovendien niet de behoefte een PEPP aan te bieden.'

'Voor Nederlandse pensioenfondsen kan Brussel soms ook een steun in de rug zijn', zegt Riemen. 'Uitgangspunt van de Europese Commissie is dat beleggers geen restricties krijgen opgelegd. Dat is voor ons van belang als Den Haag komt met vormen van beleggingsdwang. Denk aan de oproep van demissionair minister Kamp om meer in Nederland te beleggen.'

De Pensioenfederatie maakt zich zorgen over de wijze waarop EIOPA zich manifesteert. 'Met lede ogen zien we dat EIOPA zijn eigen mandaat verruimt. Dat merken we onder meer aan het feit dat deze Europese toezichthouder vanuit Frankfurt steeds meer informatie opvraagt. Bovendien moeten wij het Europese toezicht gaan financieren. Ten slotte werkt EIOPA aan een voorstel voor een pensioenstelsel naast het bestaande stelsel. Dat is een ongrijpbaar proces.'

DNB'er Olaf Sleijpen staat met het ene been in Europa en het andere in Nederland. Hij is directeur Toezicht beleid en zit bij EIOPA aan tafel, de Europese verzekerings- en pensioentoezichthouder. Hij kent de weerstand tegen regels afkomstig uit Brussel, maar pleit voor een open houding. 'Europa is er niet op uit om het Nederlandse stelsel te ondermijnen.'

Olaf Sleijpen

'EUROPA VRAAGT POSITIEVE HOUDING, MAAR WE MOETEN WEL OP ONS QUIVIVE ZIJN'

Olaf Sleijpen kent de reflex Europese regelgeving te ervaren als een bedreiging voor het Nederlandse pensioenstelsel. Banken staan onder Europees toezicht en ook verzekeraars krijgen steeds meer te maken met Europese voorschriften. 'De vrees dat het met pensioenen in de tweede pijler dezelfde kant op gaat, is onterecht', stelt Sleijpen, die dicht bij het vuur zit. Sinds deze zomer zit hij als enige Nederlander in het dagelijks bestuur van EIOPA. Jaarlijks is hij aanwezig bij ten minste vijftien EIOPA-vergaderingen in Frankfurt.

Pensioen blijft volgens Sleijpen in hoge mate een nationale aangelegenheid. 'Pensioen in de tweede pijler is verweven met het arbeidsrecht en de fiscale behandeling. Dat zijn zaken waar Europa geen regels voor maakt. Daarom is een defensieve houding niet nodig.'

Sleijpen, die ook bijzonder hoogleraar European Economic Policy aan de Maastricht University is, is juist pleitbezorger voor een positievere benadering van Europese regels. 'We hebben een stelsel waar we trots op kunnen zijn. We hebben relatief en absoluut een groot kapitaal bij elkaar gespaard. In EIOPA met 28 andere lidstaten merk ik dat er veel interesse is voor de Nederlandse aanpak. Nederland is sterk betrokken bij het werk van EIOPA en er wordt goed naar ons geluisterd.'

Het goed ontwikkelde Nederlandse pensioenstelsel biedt ook mogelijkheden. 'Wij kunnen invloed uitoefenen op de regels. Zo kunnen we ervoor zorgen dat het niveau van het toezicht en van pensioenuitvoerders in andere landen op een hoger plan komt te liggen.'

Olaf Sleijpen

'Duurzaamheid is een goed voorbeeld', aldus Sleijpen. 'Grote Nederlandse fondsen zoals ABP en PFZW lopen op dat terrein mijlenver voorop bij andere Europese fondsen. Ook in het toezicht letten we meer op duurzaamheid. De Pensioenwet eist dat fondsen verantwoording afleggen over hun duurzaamheidsbeleid. Die aanpak wordt voor een belangrijk deel overgenomen in de EIOPA-regels.'

Bij communicatie wordt eveneens met een schuin oog gekeken naar Nederland. 'Vaak worden Nederlandse voorbeelden gegeven bij best practices. Neem Pensioen 1-2-3. Dat is een aanpak die elders nog niet wordt toegepast, maar wel kan rekenen op veel belangstelling.

Omdat Nederland op veel gebieden zelf regelgeving heeft die verder gaat dan de nieuwe Europese regels is angst om bekneld te raken tussen Europese regels onnodig. 'Dat wil niet zeggen dat we Europese regels niet scherp in de gaten moeten houden. Ze kunnen soms onbedoelde effecten hebben op het Nederlandse stelsel.'
Als voorbeeld noemt Sleijpen de regulering rond de PEPP, de Europese standaard voor pensioenproducten in de derde pijler. 'Voor ons voegt de PEPP niet zoveel toe. We hebben al een ontwikkeld stelsel en derde pijlerproducten. Die PEPP is meer bedoeld voor landen waar nog heel weinig mogelijkheden zijn te sparen voor je oude dag.' Volgens Sleijpen zit het risico in het feit dat in de huidige opzet zowel verzekeraars als pensioenfondsen een PEPP mogen aanbieden. 'Als pensioenfondsen derde pijlerproducten mogen aanbieden, komen ze op het terrein van verzekeraars. Dat kan aanleiding zijn de taakafbakening en verplichtstelling ter discussie te stellen. Dat ligt gevoelig.

Dat zou een ongewenst neveneffect zijn van de PEPP. Daar moeten we als Nederland scherp op letten.' Sleijpen benadrukt dat het gaat om onbedoelde bijwerkingen. 'Ik heb nooit de indruk gehad dat het de bedoeling is het Nederlandse stelsel te ondermijnen.'

Een andere zaak die de Nederlandse pensioensector wellicht treft, is het vertrek van Groot Brittannië uit de EU. Omdat Engeland een pensioenstelsel heeft dat lijkt op het Nederlandse, wordt dit land gezien als een natuurlijke bondgenoot bij pensioendiscussies. Sleijpen: 'Het Britse systeem heeft zonder meer Nederlandse trekjes, maar je kunt de twee stelsels niet een op een vergelijken. Het Britse is op belangrijke punten anders en minder ver ontwikkeld als het Nederlandse stelsel. Zo speelt de garantie van de sponsor bij DB-regelingen nog een cruciale rol. In Nederland is die garantie vrijwel verdwenen.'

Een gevolg van de sleutelpositie van de sponsor was dat de politiek verwachtte dat de toezichthouder ook de werkgevers in de gaten hield. 'Daar is de toezichthouder niet voor uitgerust. Bovendien ontbreekt het de toezichthouder aan instrumenten om daadwerkelijk toezicht te houden op bedrijven. Het is de afgelopen tijd een paar keer misgegaan. De toezichthouder kreeg de schuld, maar die liet terecht weten dat de politiek de toezichthouder had opgescheept met een onmogelijk mandaat.'

Een ander verschil met Nederland is dat de consolidatie in het Verenigd Koninkrijk maar niet van de grond komt. 'Wij zijn daar veel verder mee. De kwaliteit van bestuurders is ook een probleem. In Engeland hoeven ze aan minder eisen te voldoen dan in Nederland. In Groot-Brittannië hebben consultants hierdoor veel meer invloed.'

Vanwege deze grote verschillen tussen Engeland en Nederland heeft Sleijpen niet de indruk dat brexit grote nadelen heeft voor Nederland in het Europese pensioendomein. 'Hoewel we een klein land zijn, luistert men naar ons.'

Hoewel al jaren wordt gesproken over grensoverschrijdende pensioenuitvoerders, komt daar weinig van terecht in de praktijk. 'Voor multinationals zou dit echt een uitkomst zijn. De verschillen in arbeidsrechtelijke en fiscale wetgeving zijn echter zo groot dat het moeilijk is zo'n pan-Europees fonds op te tuigen.' Sleijpen verwacht niet dat in die situatie snel verandering zal komen. 'Harmonisatie van die wetgeving staat niet op de agenda. Wellicht zijn er pragmatische oplossingen te bedenken om de grenzen te slechten. De PEPP kan een aangrijpingspunt zijn voor een gestandaardiseerd pensioenproduct dat een werkgever in meerdere landen invoert.'

EMIR

Sommige regels die niet direct gericht zijn op pensioenfondsen, kunnen ook een grote impact hebben op pensioenfondsen in hun rol als grote beleggers. Dat geldt voor EMIR, het pakket regels dat kapitaalmarkten stabieler en transparanter moet maken. 'EMIR schrijft central clearing voor bij derivaten. Daardoor wordt die markt transparanter en vermindert het tegenpartijrisico. Terecht aandachtspunt is daarbij dat fondsen meer onderpand moeten aanhouden. Dat kan ertoe leiden dat ze activa moeten verkopen om liquiditeit achter de hand te hebben. En dat kan weer ten koste gaan van het rendement. Laat ik in de eerste plaats zeggen dat EMIR een stap vooruit is. Mogelijk worden transacties duurder, maar dat is de prijs van meer transparantie en stabiliteit. Pensioenfondsen zijn tegelijkertijd gebaat bij een diepe, liquide kapitaalmarkten. Met DNB, het ministerie van Financiën en de pensioensector zoeken we al enige tijd naar een oplossing voor het probleem rond onderpand. Het is niet eenvoudig. We zijn er nog niet uit.'

Fintech

'Soms wordt de indruk gewekt dat pensioenfondsen achterlopen op het terrein van fintech. Dat is niet mijn ervaring. Al voor het woord fintech in zwang raakte, waren grote fondsen bezig met nieuwe systemen en dataverwerking. Denk aan al die persoonlijke portalen. Deelnemers kunnen meestal nog niet echt bij hun data, maar dat gaat veranderen. Het kabinet wil naar een persoonlijker pensioenstelsel. Dat is een mooie gelegenheid ook de 'mijn omgeving' persoonlijker te maken, waarbij deelnemers zelf sommige veranderingen kunnen doorvoeren. '

Egbert Bouwhuis, adviseur Europa bij het Verbond van Verzekeraars

'EIOPA MOET NIET MEER BEVOEGDHEDEN KRIJGEN'

Voor Nederlandse verzekeraars is het overleg over het pan-Europees Pensioenproduct (PEPP) het meest actuele Brusselse dossier met raakvlakken met pensioen. 'Er ligt nu een voorstel', aldus Egbert Bouwhuis, Europa-expert bij het Verbond van Verzekeraars. 'We verwachten dat PEPP in de Nederlandse context niet veel zal veranderen. Hier bieden banken en verzekeraars al dit soort producten aan en is er voldoende concurrentie. In andere landen met een minder ontwikkeld pensioensysteem kan de PEPP wel het productaanbod verbeteren en de concurrentie stimuleren. In die zin biedt het ook kansen voor Nederlandse verzekeraars die actief zijn in andere EU-landen.'

Egbert Bouwhuis

'Op drie punten zien we graag veranderingen. Ten eerste moet een PEPP in het huidige voorstel voldoen aan de nationale, fiscale regels van 27 landen. Wij verwachten dat maar weinig aanbieders daaraan kunnen voldoen. Zo krijg je geen ruimer aanbod en meer concurrentie, terwijl dat de bedoeling is. We vinden dat het mogelijk moet zijn een PEPP aan te bieden dat aansluit op een beperkter aantal landen.'

Het tweede onderwerp is shoprecht. 'Het is onduidelijk of deelnemers bij pensioeningang shoprecht hebben. Wij zien dat graag expliciet opgenomen in de verordening voor de PEPP.'
Het derde aandachtspunt heeft ook de Pensioenfederatie te berde gebracht. 'In het voorstel staat dat ook IORP's een PEPP mogen aanbieden. Pensioenfondsen en PPI's vallen onder IORP's. Bij bedrijfstakpensioenfondsen roept dit de vraag op hoe zich dit verhoudt tot de verplichtstelling. We vinden wel dat PPI's die mogelijkheid moeten krijgen. Daar moet iets op worden gevonden', aldus Bouwhuis.

Bij de bepalingen over pensioencommunicatie in de IORP-richtlijn zijn verzekeraars alert op mogelijke gevolgen voor de wijze waarop ze in Nederland deelnemers informeren. 'Nederland loopt voor op dit terrein. Informatie beklijft beter als de deelnemer niet te veel informatie ineens krijgt aangeboden. Daarom verstrekken we in Nederland de informatie gelaagd. De richtlijn moet zo worden geïmplementeerd in de Pensioenwet dat wij het op onze manier kunnen blijven doen', aldus Bouwhuis.

Net als de Pensioenfederatie zijn de verzekeraars kritisch over EIOPA. 'Het is niet nodig dat EIOPA meer bevoegdheden krijgt. We vinden dat deze Europese toezichtautoriteit ruimte moet laten voor verschillen tussen landen over de wijze waarop wordt gecommuniceerd. Het is immers niet voor niets dat in de IORP-richtlijn geen lagere regelgeving is opgenomen.'

Rond de EMIR-regels wijzen de verzekeraars erop dat ze bij rentederivaten cash als onderpand moeten aanhouden. 'Dat raakt verzekeraars, omdat ze dat geld niet kunnen beleggen. Bovendien wordt hier een verschil gemaakt met pensioenfondsen. Die hebben vooralsnog uitstel gekregen. Die hoeven nog niet aan deze regel te voldoen.'

Stefan Lundbergh

‘ZONDER DUIDELIJK DOEL KUN JE NIET HERVORMEN’

Stefan Lundbergh pendelt letterlijk en figuurlijk tussen het Nederlandse en Zweedse pensioenstelsel. Hij is directeur bij Cardano en bracht onlangs een advies uit over het Zweedse staatspensioen. In beide landen mist hij de politieke moed knopen door te hakken.

Stefan Lundbergh

De afgelopen zomer heeft Lundbergh besteed aan het schrijven van een advies over het Zweedse overheidspensioen. ‘In mijn optiek is het een redelijk klassiek conservatief advies. Tot mijn verrassing waren de linkse partijen enthousiast en de rechtse partijen juist niet. In het Zweedse pensioendebat is links tegenwoordig rechts en rechts links.’

Het huidige Zweedse stelsel dateert uit de jaren negentig. Destijds sloot een brede coalitie van vijf politieke partijen een overeenkomst over dit stelsel. Die partijen hebben een vetorecht bij veranderingen. ‘De goede kant is dat het pensioenstelsel niet zomaar kan worden veranderd als een aantal partijen dat wil. Het nadeel is dat één partij noodzakelijke aanpassingen kan tegenhouden. Dat verklaart de huidige impasse’, aldus Lundbergh.

Hoewel er weinig gebeurt, vinden velen dat de huidige opzet aan vernieuwing toe is. ‘Het advies dat ik heb opgesteld, is al het vierde. Vorige adviezen hebben niet geleid tot veranderingen. Ik heb gesproken met twee van mijn voorgangers. Die hadden een beperkter mandaat, maar kwamen tot vergelijkbare aanbevelingen als ik.’

Het advies gaat over het premiepensioen, het individuele kapitaalgedekte deel van het staatspensioen. Zowel werknemers als zelfstandigen leggen 2,5% van hun inkomen apart in dit verplichte DC-pensioen onder de hoede van de overheid. De Zweedse eerste pijler is een compromis tussen de wensen van linkse en rechtse partijen. Links is tevreden met het verplichte karakter en de nivellerende werking van het zogeheten inkomenspensioen (pay as you go met een buffer). Rechts kreeg keuzevrijheid voor de deelnemers en concurrentie tussen vermogensbeheerders binnen het premiepensioen (individueel DC).

Lundbergh waarschuwt dat door de huidige constructie het staartrisico (tegenvallende rendementen) is doorgeschoven naar de belastingbetaler. ‘Als de eerste pijlerpensioenen – bedenk dat het gaat om het equivalent van de AOW ter voorkoming van armoede – tegenvallen, zullen velen een beroep moeten doen op sociale voorzieningen zoals huurtoeslag. Daar draait de belastingbetaler voor op.’

Lundbergh stelt dat sociale voorzieningen zoals dit onderdeel van het eerste pijlerpensioen juist robuust moeten zijn. ‘Dat sociale voorzieningen functioneren als alles goed gaat, is niet zo bijzonder. Ze moeten juist standhouden in slechte tijden. Dat is de ultieme test voor sociale voorzieningen.’

Dit is het uitgangspunt bij de aanbevelingen van de commissie Lundbergh. ‘Onze belangrijkste aanbeveling is dat het doel van een regeling helder moet zijn. De governance moet daarop zijn afgestemd. Dat is nu niet het geval. De doelstelling van het beleggingsgedeelte wordt overgelaten aan uitvoerder AP7, terwijl de politiek verantwoordelijk is.’

Propaganda

Bij de introductie van het premiepensioen is erg veel nadruk gelegd op keuzevrijheid. ‘De indruk werd gewekt dat het verstandig was gebruik te maken van de mogelijkheid te kiezen. Destijds kon de deelnemer kiezen uit ruim 450 beleggingsfondsen.’

‘Gevolg van die propaganda was dat pakweg twee derde van de deelnemers een eigen keuze maakte. Maar daar bleef het bij. Velen blijven zitten in de fondsen die ze in het begin hebben gekozen. Van de jongeren die de afgelopen jaren zijn ingestroomd, maakt slechts een half procent gebruik van de keuzemogelijkheden’, zegt Lundbergh.

In het kader van het advies heeft Lundbergh Monika Böhnke en Lisa Brüggen van Maastricht University ingeschakeld. Böhnke en Brüggen, die ook verbonden zijn aan Netspar, hebben onderzoek gedaan naar de beleving van de keuzevrijheid. ‘De uitkomsten van deze enquête onder een representatieve groep van 3.000 deelnemers zijn verrassend en veelzeggend. Slechts 13% van degene die zelf kiest, voelt zich zeker over die keus. Deelnemers die keuzevrijheid waarderen, zijn sowieso positief over hun toekomstige inkomen. Maar deelnemers die een keus hadden gemaakt binnen het premiepensioen waren niet positiever over hun financiële toekomst. Ten slotte zijn niet-kiezers overwegend risicomijdend. Dat zijn degenen die terecht komen in de default.’

Nobelprijs

Richard Thaler, onder meer auteur van Nudge, had Lundberg ook betrokken bij het onderzoek naar het Zweedse premiepensioen. Dat was nog vóór deze expert op het gebied van keuze-architectuur in oktober de Nobelprijs voor de economie ontving.
Thaler kwam met de oplossing de keuze-architectuur zo in te richten dat veel meer rekening wordt gehouden met het gedrag van de grootste groep gebruikers. 'We weten dat de overgrote meerderheid kiest voor de default.
Die groep moet je daarnaast nog enkele mogelijkheden geven: iets minder risicovol en iets risicovoller. Voor de meeste deelnemers is dat ruimschoots voldoende keus.’

‘Voor de kleine groep die echt zelf een beleggingsportefeuille wil samenstellen en actief wil beleggen maak je een deurtje. Je mag alleen door dat deurtje als je bij wijze van spreken met je eigen bloed een document hebt ondertekend waarin je zegt dat je je bewust bent van de risico’s en dat je die kunt dragen.’ Pas daarna komt deze deelnemer in een omgeving terecht waarin hij kan kiezen tussen fondsen. ‘Zo’n keuze-architectuur sluit veel beter aan bij het gedrag dat we waarnemen’, stelt Lundbergh.

Selectie

Het onderzoek van Böhnke en Brüggen wees ook uit dat de meeste deelnemers best wel weten waar ze op moeten letten bij de selectie van een beleggingsfonds. ‘Ze noemen zaken als kosten, verwacht resultaat en risico. Op de laatste plaats stond de leverancier. Op basis van die antwoorden denk je dat deelnemers beslissingen nemen op de juiste gronden. Als je vervolgens vraagt wat ze weten over hun fonds blijkt dat ze veel vragen niet kunnen beantwoorden. Maar meer dan de helft weet wel welke vermogensbeheerder het fonds levert.’

Daaruit blijkt dat concurrentie in dit domein niet goed werkt, concludeert Lundbergh. ‘Omdat de deelnemers niet goed zijn geïnformeerd en weinig interesse hebben, geven marketing en adviseurs vaak de doorslag bij hun keuzes. Dat is verkeerde concurrentie die niet leidt tot betere producten tegen lagere prijzen.’

Het heilige geloof van een deel van de politici in de zegeningen van concurrentie is een van de redenen waarom het Zweedse systeem nog steeds niet is aangepast. ‘Degenen die geloven dat concurrentie automatisch leidt tot betere producten en meer efficiëntie willen niet toegeven dat het niet werkt. De feiten liggen op tafel, maar sommigen blijven bij hun standpunt’, constateert Lundbergh.

Het huidige systeem biedt deelnemers te veel keuzes. Hierdoor maken ze geen keuze en komen ze terecht in de default. Of ze nemen een adviseur in de arm. Die adviseurs hebben fondsen geïntroduceerd waar ze hun klanten naartoe sturen. De verkoop was niet moeilijk volgens Lundbergh. ‘Vrijwel elke volwassene is deelnemer. Adviseurs gingen vooral op jacht naar de wat oudere deelnemers, omdat die al een behoorlijk bedrag hebben gespaard. De fondsen die ze aanprezen, waren vooral goed voor de adviseur’, aldus Lundbergh.

Het systeem moet volgens Lundbergh zo zijn ingericht dat adviseurs niet kunnen verdienen aan de fondsen die ze aanprijzen. ‘Het systeem moet dit gedrag onmogelijk maken door de link tussen de adviseur en het fonds te verbreken.’
Ook moet het aanbod van fondsen worden beperkt, volgens Lundbergh. ‘Omdat het een open platform is waar alle aanbieders beleggingsfondsen kunnen plaatsen, is een wildwest-situatie ontstaan. Vandaar dat ik pleit voor een sheriff. Er moet een instantie komen die de orde handhaaft en die op grond van duidelijke criteria bepaalt welke fondsen mogen worden aangeboden. Niemand wordt beter van de keuze uit bijna 900 beleggingsfondsen.’

‘Omdat het een open platform is waar alle aanbieders beleggingsfondsen kunnen plaatsen, is een wildwest-situatie ontstaan.

Parallellen

Lundbergh ziet op diverse punten parallellen met Nederland. ‘In Nederland praten we ook veel, maar verandert er weinig. Ook dat heeft te maken met het gebrek aan een duidelijk doel en gevestigde belangen. Het doel van een pensioenstelsel is volgens mij dat alle werkenden een pensioen opbouwen. Als dat zo is, moeten we het verplicht stellen voor iedereen.
In Nederland zie je juist dat een groeiende groep zelfstandigen geen pensioen opbouwt. Een pensioenstelsel moet je tijdig aanpassen aan dat soort maatschappelijke ontwikkelingen. Als dat niet gebeurt, blijft het stelsel achter bij de veranderingen en wordt het langzaam uitgehold.’

Regels uit Europa zijn zeker geen bedreiging voor het pensioenstelsel, meent Lundbergh. ‘Neem MIFID2 met het ken-je-klant principe. Dat is goed. Het is niet toegestaan producten te verkopen die de klant niet begrijpt.’ In die zin vindt Lundbergh het eigenlijk jammer dat het Zweedse premiepensioen niet valt onder MIFID2. Staatspensioenen vallen nu eenmaal niet onder deze richtlijn. ‘Dat is vreemd omdat het in Zweden heel erg lijkt op een financieel consumentenproduct.’

Anouk Bollen

Anouk Bollen

‘Nederland moet meer open staan voor Europa’

Europese pensioenstelsels sluiten niet op elkaar aan. Dat zet een rem op de arbeidsmobiliteit en pakt vaak slecht uit voor de miljoenen Europeanen die werken in andere EU-landen, waarschuwt hoogleraar Anouk Bollen. ‘Bij nieuwe regels moet standaard worden gekeken naar de effecten op deze grenswerkers.’

Hoewel het vrije verkeer van mensen hoog in het vaandel staat van veel politici, hebben ze er in de praktijk soms weinig oog voor. Dat is de ervaring van Anouk Bollen, hoogleraar Grensoverschrijdend Fiscaal Pensioenrecht aan Maastricht University. ‘Een goed voorbeeld is de verhoging van de AOW-leeftijd. Dat is een probleem als een Nederlander werkt in België. Daar word je op je 65-ste ontslagen. De vraag is hoe die werknemer de periode tot de AOW financieel moet overbruggen.’

Het is maar een van de vele voorbeelden van nationale pensioenstelsels die niet op elkaar aansluiten. Zo verschillen belastingregels en definities hemelsbreed. Bovendien kan de werkende die pensioen opbouwt in meerdere EU-lidstaten nergens terecht voor een compleet overzicht. Er bestaat immers geen Europese pendant van het Mijnpensioenoverzicht.nl.

‘Een groeiend aantal mensen krijgt te maken met die verschillen’, zegt Bollen. ‘Op dit moment werken zo’n acht miljoen Europeanen niet in hun woonland. De verwachting is dat het aantal nog verder zal stijgen. Bijvoorbeeld omdat werkenden mobieler worden. Ook toekomstige tekorten op de arbeidsmarkt als gevolg van vergrijzing leiden tot meer mobiliteit. De tekorten kunnen vaak alleen worden ingevuld met werkers uit andere landen’, aldus de hoogleraar.

Over de samenstelling van de groep grenswerkers is nog maar weinig bekend. Wel is duidelijk dat de onderlinge verschillen groot zijn. Zowel financiële experts werkzaam in Luxemburg als Belgische verpleegkundigen die werken in het ziekenhuis in Maastricht vallen onder deze heterogene groep. Dat geldt eveneens voor expats en Poolse en Roemeense klusjesmannen. De exacte verdeling over sectoren en landen is onbekend.

‘Dat gebrek aan goed cijfermateriaal is te wijten aan de manier waarop data worden verzameld. Elk nationaal statistisch bureau neemt het eigen land als uitgangspunt. Ook Eurostat bekijkt onderwerpen per land. Gevolg is dat het onduidelijk is hoeveel mensen welke nadelige gevolgen ondervinden. Dat maakt het weer moeilijk dit onderwerp op de agenda te krijgen. Vaak is de eerste vraag: hoeveel mensen raakt dit?’

Multinationals denken niet in tweede of derde pijler.

Om deze drempel te slechten, zet ITEM (Institute for Transnational and Euregional Cross Border Cooperation and Mobility), waarvan Bollen directeur is, zich in voor verbetering van de dataverzameling. ‘We werken hierin samen met het CBS. Nu wordt deze dataverzameling gezien als iets extra’s waar extra budget voor nodig is. Het zou tot het vaste takenpakket van het CBS moeten horen en binnen het reguliere budget moeten vallen. Niet alleen Limburg moet hier als grensprovincie voor opdraaien. Het speelt ook in andere grensprovincies.’

Inmenging

Europese regelgeving over pensioenen en Nederland staan op gespannen voet. Nederlandse politici en de pensioensector ervaren nieuwe richtlijnen al gauw als onnodige inmenging. ‘Het pensioenstelsel blijft een nationale bevoegdheid. Het kabinet wijst extra Europese regels af die hier inbreuk op maken’, zo valt te lezen in het regeerakkoord van Rutte III. Bollen pleit voor een minder defensieve houding.

‘Nederland snijdt zich in de vingers wanneer het de oogkleppen ophoudt en zich weert tegen de Europese regels. Als het toch moet, kun je er maar beter het beste van maken. Bij de hervorming van ons pensioenstelsel doet Nederland er verstandig aan voor de lange termijn al rekening te houden met de toepasbaarheid van Nederlandse regels in relatie tot de Europese regels en beleidsagenda’s.’

Volgens Bollen is het afwijkende Nederlandse stelsel de oorzaak van de afwerende opstelling. ‘Wij zijn de uitzondering in Europa. Bij ons zijn de eerste pijler en de tweede pijler even belangrijk. Beide zijn goed voor zo’n 45% van pensioen, de rest is afkomstig uit eigen besparingen. In andere landen zoals Frankrijk en Duitsland is het eerste pijler pensioen veel dominanter en bovendien gekoppeld aan het arbeidsverleden. Die eerste pijler is een nationale aangelegenheid waar Brussel geen invloed op heeft. Europese regels raken de tweede pijler waardoor wij er sneller moeite mee hebben.’

De brexit zal dit alleen nog maar versterken, verwacht Bollen. ‘De Britten hebben een stelsel dat nog het meeste lijkt op het onze en zijn in die zin onze pensioenpartner binnen de Europese Unie. Als de brexit een feit is, staan we er alleen voor en hebben we weinig in te brengen tegen grootmachten als Duitsland en Frankrijk.’

Op veel vlakken houdt Nederland de boot af meent Bollen. ‘We houden bijvoorbeeld streng vast aan de belastingclaim op het hier opgebouwde pensioenkapitaal. Dat is logisch, maar dat moet dan wel goed worden onderbouwd en vastgelegd in belastingverdragen. Nu gebeurt het soms met kromme regelingen.’

Datzelfde fenomeen zag Bollen bij de mobiliteitsrichtlijn. Daarbij zouden pensioenen meeneembaar worden naar een ander land. ‘Nederland zette zijn hakken in het zand. De angst is dat het pensioenvermogen het land zou verlaten.’

Het is in de Europese context moeilijk alles te organiseren op de Nederlandse manier. ‘Neem afkoop van pensioen. Dat is bijna overal onder bepaalde voorwaarden mogelijk, behalve in Nederland. Hier zie je enige beweging. De Belastingdienst gaat na een waardeoverdracht naar een buitenlands pensioenfonds niet meer dwarsliggen dat pensioen vervolgens wordt afgekocht.’

Eenduidige uitleg

Een oplossing voor dit soort zaken is een eenduidige uitleg van het begrip pensioen. ‘Het zou een stap vooruit zijn als we binnen Europa dezelfde uitgangspunten hanteren bij de kwalificatie van pensioen. Dat is iets anders dan harmonisering van pensioen. Bij pensioen meenemen naar een ander land zou zo’n eenduidig pensioenbegrip een enorme vooruitgang zijn.’

Bollen pleit voor een minder terughoudende houding. ‘We moeten ons meer openstellen voor Europa en niet alles zien als bedreiging. Het gevaar is dat we ons te veel naar binnen richten. We krijgen sowieso te maken met allerlei Europese regelingen die pensioenen raken. Denk aan de regels voor de kapitaalunie.’

De PEPP is volgens Bollen een voorbeeld van onderwerp dat meer moet worden gezien als een kans dan een bedreiging. ‘Als dat concept aanslaat, kunnen multinationals hun pensioenregeling concentreren in één land.’ Dat het om een derde pijlerproduct gaat, is volgens Bollen geen bezwaar. ‘Multinationals denken niet in tweede of derde pijler. Ze streven naar een optimale en kostenefficiënte manier om de arbeidsvoorwaarde pensioen te regelen voor hun werknemers. Als dat in één land kan, verdient dat de voorkeur. In zoverre moet Nederland ook in Europese mogelijkheden blijven denken. Je kunt er niet vanuit gaan dat grote concerns met hun pensioen in Nederland blijven. Een multinational voelt zich nu eenmaal niet gebonden aan één land en schuift gemakkelijk naar een ander land wanneer de zaken daar beter, efficiënter en goedkoper geregeld kunnen worden.’

Eén Europa met pensioenstelsels die werken in andere landen en niet belemmeren, is nog een utopie. Bovendien lijkt het nieuwe kabinet niet echt te wachten op meer Europese invloeden. Desalniettemin ziet Bollen een paar lichtpuntjes. ‘Vaker dan vroeger wordt in een eerder stadium nagedacht over de gevolgen van wet- en regelgeving voor grenswerkers. Daarnaast wordt gewerkt aan de ontwikkeling van een Europees pensioenregister. Dat heeft nogal wat voeten in aarde. Het begint met een paar landen, maar het feit dat eraan wordt gewerkt, is positief.’

STUDENTPROFIEL GÜLIN ÖYLÜ

Gülin Öylü volgde de Master Economics en de Netspar Track aan de Universiteit van Tilburg. Haar interesse in 'de oude dag' werd gewekt toen ze een presentatie over de vergrijzende bevolking wereldwijd bijwoonde. 'Een nieuw en uitdagend onderwerp', legt ze uit: 'Ik was echter niet van plan met mijn studie op dit gebied door te gaan tot ik de Netspar introductiebijeenkomst bijwoonde.'

Gülin Öylü

'Wat mij het meest aantrekt in het onderwerp vergrijzing, is dat het een breed onderzoeksgebied is, waarop nog veel moet gebeuren. Persoonlijk ben ik vooral geïnteresseerd in de niet-economische motieven achter pensioenbeslissingen. Voor mijn scriptie – Joint Retirement Decision of Couples in Europe – analyseerde ik bijvoorbeeld het effect van de gedeeltelijke en volledige pensionering van de ene huwelijkspartner, op de pensioenkeuzes van de andere partner. Ik vond inderdaad een verband. Voor vrouwen geldt dat ze eerder besluiten met pensioen te gaan wanneer hun partner geheel of gedeeltelijk gepensioneerd is. Voor mannen geldt dat alleen als hun vrouw gedeeltelijk met pensioen gaat. Als hun vrouw volledig gepensioneerd is, hebben mannen eerder de neiging hun eigen pensioen uit te stellen.'

Dimensies

'De Netspar Track bracht zowel theoretische als praktische kennis over pensioenstelsels en vergrijzing, daarmee was de track een grondige voorbereiding op de toekomst. Omdat problemen vanuit verschillende dimensies worden bekeken, heb ik ook kennis gemaakt met andere disciplines, zoals financiën, gezondheidseconomie en gedragseconomie. De bedrijfsbezoeken waren erg nuttig om verschillende carrièremogelijkheden te ontdekken. Maar het meest enthousiast werd ik van de Pension Day. Hier hoorde ik allerlei nieuwe ideeën vanuit verschillende perspectieven en actuele debatten over pensioenen en veroudering. Door deze kwesties in verschillende dimensies te zien en het enthousiasme van de onderzoekers te horen, raakte ik nog meer gemotiveerd. Een bevestiging dat het volgen van de Netspar Track de juiste beslissing was.'

Ambitie

'Momenteel woon ik weer in mijn thuisland Turkije. De bevolking hier is relatief jong in vergelijking met Europa, maar ook wij kennen vergrijzingsproblemen. Hoewel licht stijgend, is de pensioenleeftijd in Turkije op dit moment nog lager dan in Europa, evenals het aandeel van de particuliere pensioenen. De overheid werkt momenteel aan oplossingen. Ik hoop hieraan mijn steentje bij te kunnen dragen, bij voorkeur binnen de onderzoeksafdeling van een bedrijf of instelling. Mijn ambitie is om de implicaties van hervormingen van overheidsbeleid te analyseren voor huidige economische problemen, waaronder veroudering, en oplossingen voor te stellen. Ik ben ervan overtuigd dat mijn ervaring bij Netspar daarbij goed van pas komt. '

"Persoonlijk ben ik het meest geïnteresseerd in de niet-economische motieven achter pensioenbeslissingen."

PAPERS EN PROJECTEN

Deze pagina geeft projecten en recentelijk verschenen papers uit de Netspar-series weer binnen het thema van dit Magazine. Netspar kent Industry Papers (gericht op de praktijk) en Academic Papers.
Meer papers en alle pdf-versies zijn te vinden op onze website www.netspar.nl.

Thema
Europa en pensioenen

Industry papers

Consumer acceptance of online pension investment advice
Bas Donkers, Benedict Dellaert, Carlos Lourenço

Lessons from the Swedish occupational pension system
Lans Bovenberg, Ryanne Cox, Stephan Lundbergh

Participation and choice in funded pension plans: Guidance for the Netherlands from worldwide diversity
Eduard Ponds, Manuel García Huitrón

Internationale vergelijking van kapitaalgedekte pensioen-stelsels. Keuzevrijheid kan ruimer, risicodeling internationaal verschillend, Netspar
Eduard Ponds, Manuel García Huitrón, Marcel Lever, Ryanne Cox

Academic papers

Analysis of the standardized Pan European Personal Pension (PEPP) product and its impact in four European countries: the Netherlands, Estonia, Finland and Hungary (2015)
Andres Võrk, Magnus Piirits, Niku Määttänen Róbert Iván Gál, Theo Nijman

Early retirement across Europe. Does non-standard employment increase participation of older workers?
Jim Been, Olaf van Vliet

New Dutch pension contracts and lessons for other countries
Lans Bovenberg, Theo Nijman

Overig

Choice in Pensions: Insights from the Swedish Premium Pension System
Presentatie door Lisa Brüggen en Monika Böhnke

Projecten

Communicatie over pensioenen in verschillende landen
Arthur van Soest, Henriëtte Prast, Mariacristina Rossi

Colofon

Netspar Magazine is een uitgave van Netspar, Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement. Netspar magazine wordt digitaal verspreid.
In- of uitschrijven, neem contact op met Netspar.

Redactie
Mandy van Trier
Femke Trommels

Interviews & tekst
Frank van Alphen
Femke Trommels

Fotografie
Robert Goddyn
H. Siteur / Nationale Beeldbank

Grafisch ontwerp
B-more design

Netspar

Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement

Netspar, Network for Studies on Pensions, Aging and Retirement is een denktank en kennisnetwerk. Netspar is gewijd aan het bevorderen van een beter begrip van de economische en sociale gevolgen van pensioenen, vergrijzing en 'de oude dag' in Nederland en Europa. Met kennisontwikkeling door onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek en kennisdeling door publicaties, evenementen en onderwijs draagt Netspar actief bij aan de maatschappelijke dialoog tussen beleidsmakers, academici en de pensioen- en verzekeringspraktijk.

Netspar Partners

Tilburg University

Maastricht University

Universiteit Utrecht

rijksuniversiteit groningen

Universiteit van Amsterdam

Erasmus Universiteit Rotterdam

VU Vrije Universiteit Amsterdam

Universiteit Twente.

Radboud Universiteit

Universiteit Leiden

AEGON

achmea

nationale nederlanden

ROBECO The Investment Engineers

a.s.r. de nederlandse verzekerings maatschappij voor alle verzekeringen

Cardano

ORTEC FINANCE

PGGM

apg All Pensions Group

SVB voor het leven Sociale Verzekeringsbank

DeNederlandscheBank EUROSYSTEEM

AFM

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Ministerie van Economische Zaken
Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport